

BO’LAJAK BOSHLANG’ICH SINIF O’QITUVCHILARINING INKLYUZIV KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Ismoilova Nozimaxon Umaraliyevna

Toshkent kimyo xalqaro universiteti

Namangan filiali “Maktabgacha va boshlang’ich ta’lim metodikasi”
kafedrası o’qituvchisi Phd

nozimahonismailova0@gmail.com

Elchiyeva Farangiz Kamoldinovna

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti Namangan filiali, PRI_N_23UA
guruh talabasi

farangizelchiyeva7778@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23036862>

Annotatsiya. Maqolada bo’lajak boshlang’ich sinf o’qituvchilarining inklyuziv kompetentligini shakllantirishning ilmiy-pedagogik mazmuni yoritiladi. O’zbekistonning inklyuziv ta’limga oid normativ-huquqiy hujjatlari va zamonaviy ilmiy tadqiqotlar asosida bo’lajak pedagogning kasbiy tayyorgarligiga qo’yiladigan talablar izohlanadi. Inklyuziv kompetentlik tarkibidagi motivatsiya va qadriyatlar, bilim, amaliy faoliyat, muloqot va hamkorlik, refleksiya va baholash o’zaro bog’langan yo’nalishlar sifatida yoritiladi. Kasbiy tayyorgarlik mazmunini o’quv dasturi, pedagogik amaliyot, jamoaviy hamkorlik va talabaning o’z faoliyatini baholashi bilan bog’liq holda tashkil etish zarurati ochib beriladi.

Kalit so’zlar. inklyuziv ta’lim, inklyuziv kompetentlik, boshlang’ich ta’lim, bo’lajak o’qituvchi, pedagogik tayyorgarlik, o’qituvchining o’z samaradorligiga ishonchi, pedagogik amaliyot.

Аннотация. В статье раскрывается научно-педагогическое содержание формирования инклюзивной компетентности будущих учителей начальных классов. Нормативно-правовые документы Узбекистана и современные исследования рассматриваются с позиции требований к профессиональной подготовке будущего педагога. Мотивация и ценности, знания, практическая деятельность, взаимодействие и сотрудничество, рефлексия и оценивание представлены как взаимосвязанные составляющие инклюзивной

компетентности. Раскрывается необходимость связывать содержание образовательной программы с педагогической практикой, совместной работой специалистов и оцениванием студентом собственной деятельности.

Ключевые слова. инклюзивное образование, инклюзивная компетентность, начальное образование, будущий учитель, педагогическая подготовка, самоэффективность учителя, педагогическая практика.

Abstract. The article discusses the pedagogical meaning of developing inclusive competence in future primary school teachers. Uzbekistan’s regulatory documents and recent studies are considered in relation to the professional preparation expected of a future teacher. Motivation and values, knowledge, practical activity, communication and collaboration, reflection and assessment are presented as connected aspects of inclusive competence. The discussion shows why teacher education curricula need to connect inclusive content with school practice, professional collaboration, and students’ evaluation of their own teaching.

Keywords. inclusive education, inclusive competence, primary education, pre-service teacher, teacher education, teacher self-efficacy, teaching practicum.

Kirish. O‘zbekistonda inklyuziv ta’limning huquqiy asoslari izchil shakllantirilgan. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunning 20-moddasida inklyuziv ta’lim alohida ta’lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlar xilma-xilligini hisobga olgan holda barcha ta’lim oluvchilar uchun teng imkoniyatlarni ta’minlashga qaratilgan ta’lim shakli sifatida belgilangan [1]. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-son qarori bilan xalq ta’limi tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi tasdiqlandi. Mazkur hujjatda pedagog kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash, metodik ta’minotni yangilash, individual o‘quv dasturlarini ishlab chiqish hamda pedagogika yo‘nalishidagi yuqori kurs talabalarini inklyuziv maktablarga amaliyotchi tyutor sifatida jalb qilish kabi vazifalar belgilangan [2]. Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrdagi 638-son qarori esa umumiy o‘rta ta’lim tashkilotlarida inklyuziv ta’limni tashkil etish, o‘quvchilarni qabul qilish va zarur maxsus sharoitlarni yaratish tartibini aniqlashtirdi [3]. Huquqiy talablarning amaliy ijrosi boshlang‘ich

sinf o‘qituvchisining tayyorgarligiga bevosita bog‘liq. Boshlang‘ich bosqichda o‘qituvchi bolaning o‘quv faoliyati, tengdoshlari bilan munosabati va maktab muhitiga moslashuvini bir vaqtda kuzatadi. Bo‘lajak o‘qituvchi o‘quvchilar o‘rtasidagi farqlarni muammo sifatida emas, ta’limni loyihalashda hisobga olinadigan tabiiy holat sifatida qabul qilishi; topshiriq, yordam va baholash usullarini o‘quv ehtiyojiga moslashtira olishi kerak.

Maqolaning maqsadi bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining inklyuziv kompetentligi mazmunini aniqlashtirish va uni shakllantirishga xizmat qiladigan pedagogik shartlarni ilmiy manbalar asosida tizimlashtirishdan iborat.

Asosiy qism. Inklyuziv kompetentlikning mazmuni pedagogning kasbiy faoliyati, ta’lim oluvchilarning turli ehtiyojlari va inklyuziv muhit talablari bilan bog‘liq holda talqin qilinadi. O‘zbekistonning normativ-huquqiy hujjatlari ushbu tayyorgarlikning ijtimoiy va tashkiliy asoslarini belgilasa, zamonaviy ilmiy ishlar bo‘lajak o‘qituvchining bilimi, munosabati, amaliy ko‘nikmasi va o‘z samaradorligiga ishonchi o‘rtasidagi aloqalarni yoritadi. Mavzuga oid xalqaro tadqiqotlar inklyuziv tayyorgarlikni turli jihatdan yoritadi. M.D.Kretu 1996-2020-yillar oralig‘idagi 440 ta ilmiy ishni bibliometrik tahlil qilgan; U. Sharma to‘rt mamlakatdagi 390 nafar pedagogik yo‘nalish vakili ishtirokida inklyuziv amaliyot, munosabat va o‘z samaradorligiga ishonch o‘rtasidagi aloqani tekshirgan; Boyle esa 548 nafar avstraliyalik bo‘lajak boshlang‘ich va o‘rta maktab o‘qituvchisining inklyuziyaga munosabatini o‘rgangan . A.N.Pivtorak kompetentlik tushunchasini pedagogning kasbiy tayyorgarligi bilan bog‘laydi hamda inklyuziv mazmunni oliy ta’lim dasturlariga kiritishning tashkiliy variantlarini ko‘rsatadi .

“Kompetensiya” va “kompetentlik” atamaları o‘zaro yaqin bo‘lsa-da, ularni aynanlashtirish ilmiy aniqlikni pasaytiradi. Kompetensiya ta’lim natijasiga qo‘yiladigan talab yoki muayyan faoliyatni bajarish doirasini bildiradi; kompetentlik esa shaxsning bilim, ko‘nikma, qadriyat va tajribani real vaziyatda qo‘llay olishida namoyon bo‘ladigan integrativ kasbiy sifati hisoblanadi. Pivtorak inklyuziv kompetentlikni pedagogning turli ehtiyojlarga ega ta’lim oluvchilar bilan ishlashga tayyorligini ifodalovchi kasbiy tayyorgarlik tarkibi sifatida talqin qiladi .

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining inklyuziv kompetentligi deganda uning o‘quvchilarning individual va alohida ta’lim ehtiyojlarini hisobga olgan holda darsni rejalashtirish, o‘quv faoliyatidagi to‘siqlarni pedagogik jihatdan aniqlash, o‘qitish usullarini moslashtirish, ota-ona va mutaxassislar bilan hamkorlik qilish hamda o‘z faoliyatini baholab takomillashtirishga tayyorligi va qobiliyati tushuniladi.

Kretu boshlang‘ich pedagogik tayyorgarlik kelajak o‘qituvchida bilim va ko‘nikmalar bilan birga munosabat hamda qadriyatlarni ham rivojlantirishi kerakligini ko‘rsatadi. Ularning tahlilida inklyuziyaga munosabat, o‘z samaradorligiga ishonch, ishonchlik va kasbiy rivojlanish tadqiqotlarning asosiy yo‘nalishlari sifatida qayd etilgan Inklyuziv kompetentlik tarkibidagi munosabat, bilim va amaliy harakat bir-birini to‘ldiradi. U.Sharmaning tadqiqotida munosabat hamda o‘qituvchining inklyuziv faoliyatga doir o‘z samaradorligiga ishonchi inklyuziv amaliyotdan foydalanish niyatidagi tafovutning 37 foizini izohlagan. O‘z samaradorligiga ishonch munosabatga qaraganda kuchliroq omil bo‘lgan .

Talabaning inklyuziyani qo‘llab-quvvatlashi turli ehtiyojlar mavjud sinfda ishlashga amaliy tayyorlik bilan mustahkamlanishi kerak. Bunday ishonch kuzatish, mikroo‘qitish, vaziyatli topshiriq, sinov darsi, ustozning teskari aloqasi va nazorat ostidagi pedagogik amaliyot jarayonida shakllanadi. Pedagogik baholash bilan tibbiy yoki klinik tashxisni farqlash ham muhim. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi tibbiy tashxis qo‘ymaydi. U o‘quvchining topshiriqni bajarishi, muloqoti, ishtiroki va yordamga ehtiyojini pedagogik kuzatadi; mutaxassislar xulosasi va ota-onalar bilan hamkorlik asosida o‘qitish sharoitini moslashtiradi. 638-son qarorda o‘quvchini inklyuziv sinfga qabul qilish psixologik-tibbiy-pedagogik komissiya xulosasi va ota-ona roziligi asosida amalga oshirilishi belgilangan .

Mazkur qarashlar va boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi faoliyatining xususiyatlarini umumlashtirish asosida inklyuziv kompetentlikning besh komponentli tuzilmasi taklif etildi.

1-jadval. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining inklyuziv kompetentligi tarkibi

Komponent	Mazmuni	Namoyon bo‘lish ko‘rsatkichi
Motivatsiya va qadriyatlar	Inson xilma-xilligini qadrlash, inklyuziyaga ijobiy munosabat, pedagogik mas’uliyat va kamsitmaslik tamoyili.	Har bir o‘quvchining ishtirokini qo‘llab-quvvatlaydi va stereotipik yondashuvdan qochadi.
Bilim	Inklyuziv ta’limning huquqiy asoslari, bola rivojlanishi, alohida ta’lim ehtiyojlari va moslashtirilgan o‘qitish usullari haqidagi bilimlar.	O‘quv ehtiyojini tushuntiradi, mos pedagogik yechimni asosli tanlaydi.
Amaliy faoliyat	Dars, topshiriq, material, yordam va baholashni o‘quvchilarning imkoniyatlariga moslashtirish ko‘nikmalari.	Differensial topshiriqlar tuzadi, hamkorlikdagi va tengdoshlar yordami usullaridan foydalanadi.
Muloqot va hamkorlik	O‘quvchi, ota-ona, maxsus pedagog, psixolog va tyutor bilan kasbiy muloqot hamda vazifalarni kelishish.	Jamoaviy qaror qabul qiladi, maxfiylik va pedagogik etikaga rioya etadi.
Refleksiya va baholash	O‘z qarorlari, o‘quvchining ishtiroki va erishilgan natijalarni tahlil qilish, keyingi faoliyatni tuzatish.	Kuzatuv dalillariga tayangan holda dars rejasiga o‘zgartirish kiritadi va o‘z rivojlanish ehtiyojini belgilaydi.

Inklyuziv mazmunning o‘quv dasturida izchil berilishi bo‘lajak o‘qituvchi tayyorgarligining asosini tashkil etadi. A.N.Pivtorak bunday tayyorgarlikni uch yo‘l bilan tashkil etishni ko‘rsatadi: mavjud fan va

modullarga inklyuziv mavzularni kiritish, alohida fan yoki tanlov kursini joriy etish, shuningdek, qo‘shimcha kasbiy ta’limdan foydalanish. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun dastlabki ikki yo‘lni uyg‘unlashtirish maqsadga muvofiq: inklyuziv tamoyillar pedagogika, psixologiya, boshlang‘ich ta’lim metodikasi va pedagogik amaliyot mazmuniga singdiriladi, murakkab masalalar esa maxsus kursda tizimli o‘rganiladi. Faqat bir martalik ma’ruza yoki qisqa trening bilan cheklanish bilimning dars jarayoniga ko‘chishini kafolatlamaydi.

Nazariy tayyorgarlik maktab amaliyoti bilan bog‘langanda talaba o‘z bilimini aniq pedagogik vaziyatda qo‘llash imkoniga ega bo‘ladi. U alohida ta’lim ehtiyojiga ega o‘quvchi qatnashadigan darslarni kuzatishi, o‘quv vaziyatini tahlil qilishi, moslashtirilgan dars rejasini ishlab chiqishi va tajribali pedagog rahbarligida sinab ko‘rishi kerak. PQ-4860-son qarorda pedagogika yo‘nalishidagi yuqori kurs talabalarini inklyuziv ta’lim joriy etilgan maktablarga amaliyot davrida tyutor sifatida jalb qilish imkoniyatining belgilanishi ushbu yondashuv uchun tashkiliy asos yaratadi.

Talabaning o‘qitish usullari doirasini kengaytirish ham inklyuziv sinfga tayyorgarlikning muhim qismidir. U.Sharma umumlashtirgan inklyuziv amaliyotlar qatoriga differensial o‘qitish, o‘quv materialini moslashtirish, hamkorlikda o‘qitish, tengdoshlar yordami, guruhli ish va yordamchi texnologiyalardan foydalanish kiradi. Boshlang‘ich ta’lim metodikasi mashg‘ulotlarida talabalar bitta mavzu bo‘yicha murakkablik darajasi turlicha topshiriqlar tuzishi, ko‘rsatmani bir necha usulda taqdim etishi, javob berishning og‘zaki, yozma va amaliy shakllarini rejalashtirishi mumkin. Bu usullar o‘quvchini alohida ajratmaydi; aksincha, umumiy dars maqsadiga erishish uchun turli yo‘llarni taklif etadi. O‘z samaradorligiga ishonch nazorat ostidagi muvaffaqiyatli tajriba orqali rivojlanadi. Boylening tadqiqotida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari bo‘lajak o‘rta maktab o‘qituvchilariga qaraganda inklyuziyaga ijobiyroq munosabat bildirgan va inklyuziv ta’lim moduliga ko‘proq javob qaytargan. Natijani barcha mamlakatlarga avtomatik ko‘chirish mumkin emas, chunki tadqiqot Avstraliya kontekstida o‘tkazilgan. Biroq u boshlang‘ich ta’lim talabalariga mo‘ljallangan kursning mazmuni va natijasini alohida baholash zarurligini ko‘rsatadi. Kursdan oldin va keyin munosabat, o‘z samaradorligiga ishonch

hamda amaliy ko‘nikmalarni o‘lchash tayyorgarlikdagi o‘zgarishni aniqroq ko‘rsatadi.

Kasbiy hamkorlik va refleksiya ham tayyorgarlik jarayonining tarkibiga kiradi. Talaba maxsus pedagog, psixolog, tyutor va ota-ona bilan muloqot qilishga doir nazariy bilimni vaziyatli mashqlar va amaliyotda qo‘llashi, vazifalarni kelishishi, ma’lumotni etik tarzda almashish va umumiy pedagogik qaror ishlab chiqishni mashq qilishi lozim. Refleksiv kundalik, dars kuzatuvi, portfolio va mezonli baholash talabaning qaysi qarori o‘quvchi ishtirokini kuchaytirganini tahlil qilishga yordam beradi. Kretu olb brogan tadqiqotlarda bo‘lajak o‘qituvchilarning munosabati, bilimi va o‘qitish strategiyalariga qaratilgan ko‘plab ta’limiy aralashuvlar ijobiy natija bergan. Tadqiqotchilar o‘qishni tugatib, mustaqil pedagogik faoliyatga o‘tish davrida munosabat va o‘z samaradorligiga ishonch pasayishi mumkinligini qayd etadi [5]. Tayyorgarlik natijasini faqat kurs yakunidagi so‘rovnoma bilan baholash yetarli emas. Bilim testi, moslashtirilgan dars ishlanmasi, mikroo‘qitish kuzatuvi, amaliyot rahbari bahosi va talaba refleksiyasini birlashtirgan kompleks baholash ancha ishonchli bo‘ladi.

Xulosa. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining inklyuziv kompetentligi qadriyat, bilim, amaliy harakat, hamkorlik va refleksiyani birlashtiradigan kasbiy sifatdir. Uning tarkibida motivatsiya va qadriyatlar, bilim, amaliy faoliyat, muloqot va hamkorlik, refleksiya va baholash komponentlari o‘zaro bog‘liq holda namoyon bo‘ladi. Inklyuziv kompetentlikni shakllantirish uchun o‘quv dasturiga inklyuziv mazmunni izchil integratsiya qilish, maxsus kurs bilan qo‘llab-quvvatlash, nazariy bilimni inklyuziv maktabdagi nazorat ostidagi amaliyot bilan bog‘lash, talabaning o‘z samaradorligiga ishonchini rivojlantirish hamda hamkorlik va refleksiyani baholash zarur. Xalqaro natijalar tayyorgarlik mazmunini asoslashga yordam beradi, biroq ularni O‘zbekiston boshlang‘ich ta’limi sharoitida mahalliy sinov va diagnostika orqali tekshirish talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi. Ta’lim to‘g‘risida: O‘RQ-637-son Qonun. 23.09.2020. <https://lex.uz/docs/-5013007>
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-son “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori.

<https://lex.uz/docs/-5044711>

3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrdagi 638-son “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori. <https://lex.uz/docs/-5679836>

4. Пивторак А. Н. Инклюзивная компетентность как неотъемлемый компонент профессионального становления педагога // Вестник Московского государственного университета культуры и искусств. 2022. № 2 (106). С. 112–120. <https://doi.org/10.24412/1997-0803-2022-2106-112-120>

5. Cretu D. M., Morandau F. Initial Teacher Education for Inclusive Education: A Bibliometric Analysis of Educational Research // Sustainability. 2020. Vol. 12, No. 12. Article 4923. <https://doi.org/10.3390/su12124923>

6. Sharma U., Sokal L., Wang M., Loreman T. Measuring the use of inclusive practices among pre-service educators: A multi-national study // Teaching and Teacher Education. 2021. Vol. 107. Article 103506. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2021.103506>

7. Boyle C., Barrell C., Allen K.-A., She L. Primary and secondary pre-service teachers’ attitudes towards inclusive education // Heliyon. 2023. Vol. 9, No. 11. Article e22328. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e22328>

8. Ismailova, Nozima. ““FLIPPED CLASSROOM “TEXNOLOGIYASI ASOSIDA BOSHLANG ‘ICH SINF O ‘QUVCHILARIDA KOGNITIV FAOLLIKNI RIVOJLANTIRISHNING AHAMIYATI.” *Универсальная индексная библиотека науки и техники в современном мире* 4.19 (2025): 34-37.

9. Ismailova, Nozima. "Boshlang 'ich Ta'limda Kognitiv Faollikni Rivojlantirishning Afzalliklari." *Maktabgacha va Maktab Ta'limi Jurnali*: 674034.